

VARIA

Bibliopolium

Az erdélyi református egyháztörténet-írás esélye

A mindenkori egyetemi oktatás két alapvető pilléren nyugszik: nevelés és ismeretátadás. A kettő szerencsésen egyesül a csoportmunkában. Nem kell speciális pszichológiai képzettség felismerni azt, hogy még az olyan száraz tárgyak esetében is érvényes ez, mint az egyháztörténet, hiszen a kisebb közösségekben végzett fel-táró és feldolgozó munka kovácsolhat össze olyan közösséget, amely nemcsak ismeretekben gyarapszik, hanem nevelődik is: a tagok világlátása alakul, az apró részletkérdésekben tanúsított állhatatosság edz a nagyobb dolgokban való huzamosabb helytállásra, a kutatás során megkívánt fegyelmesség pedig ugyancsak nevel stb. Az egyetemi oktatást sokszor leegyszerűsítjük az ismertetés szintjéig, és ezzel oktató munkánkat letudottnak véljük. Igen kevesen jutnak el a következő lépésig: a kutatással történő ismeretátadásig és rendszeres tanulásra történő nevelésig. Pedig ez legalább annyira fontos, mint a monológ jellegű előadás, hiszen itt nyílik alkalom a párbeszédre, irányításra és közösségtanteremtésre. Ez pedig alapfeltétele és háttere az alkotómunkának.

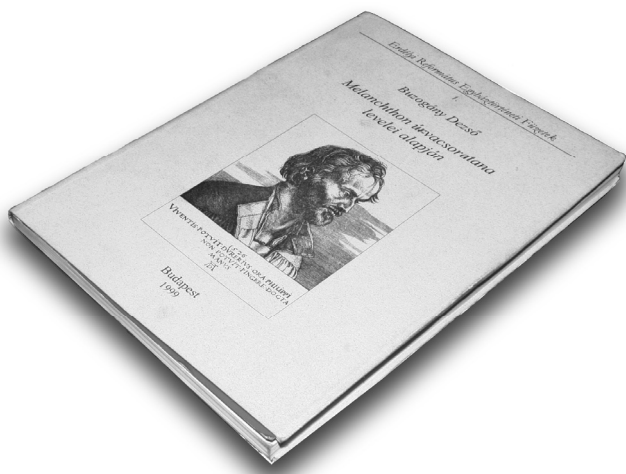
Az ismeretátadás szerencsésen kiegészül a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, illetve a Református Tanárképző Kar közösen végzett egyháztörténeti szemináriumában elindított kutatómunkával. Ennek két közlési műfajban megnyilvánuló válfajára szeretnénk felhívni a figyelmet.

Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek – EREF

Ezt a címet viseli a Teológiai Intézet egyháztörténeti tanszékének kiadványsorozata, amely 1999-ben indult Buzogány Dezső teológiai tanár kezdeményezésére és szerkesztésében, azzal a céllal, hogy a hosszú ideig mostoha sorsra kárhozottat erdélyi református egyháztörténeti kutatás eredményeit végre publikálni lehessen. Gyakorlatilag rendszeres, kutatási stratégiákra és jól körülhatárolt programokra alapozott kutatás-értékesítés nem igen volt a református egyházban. Ami megjelent, az esetleges volt és többnyire csak a *Református Szemle* folyóiratra szorítkozott; a kommunista időben más publikálási lehetőség nem is igazán állt rendelkezésére egyháztörténészeinknek. A 89-es változás után is el kellett telnie jó néhány esztendőnek ahhoz, hogy a bizonytalan léptekkel elindított kutatási programok, velük együtt pedig a fiatal kutatók, beérjenek és termelni kezdjenek. E kezdeti bizonytalanságot jelzik a sorozatban megjelent első kiadványok: a könyvírásig felnőtt fiatalokra még várni kellett, hiszen még csak a szakcikkek fortélyaival ismerkedtek, amíg pedig rájuk vártak, néhány mulasztást igekeztek pótolni, azt is *ad hoc* módon. Így kerültek kiadásra a korábban elkészült kéziratok, amelyek megjelentetésére a 89 előtti körülmények miatt nem kerülhetett sor. A sorozat címe az erdélyi református egyháztörténetre szűkíti ugyan a kutatási és kiadási tevé-

kenységet, de a sorozat szívesen felkarolt olyan írásokat is, amelyek téma tekintetében kívül esnek ugyan e körön, de kapcsolatba hozhatók az egyház történetével. Az alábbi bemutatást a szerzők vagy a szerkesztő bevezető gondolataiból állítottuk össze (ez utóbbi engedélyével), hiszen mind ez idáig ez a leghitelesebb forrás a sorozat születésére és fejlődésére nézve.

1. Buzogány Dezső: *Melanchthon úrvacsoratana levelei alapján*. EREF/1.
Budapest 1999. 154 old.

A sorozatindító munka Magyarországon jelent meg és Buzogány Dezső doktori értekezését tartalmazza. Erdélyi református egyházunk kialakulásának körülményeit vizsgálva, egyháztörténészeink a döntő korszakot Melanchthon befolyása felerősödésének az időszakában határozták meg, és a svájci tanok irányába tett legelső határozott erdélyi reformátori lépést az ő tanításából kiérződő közvetítői bátorít-

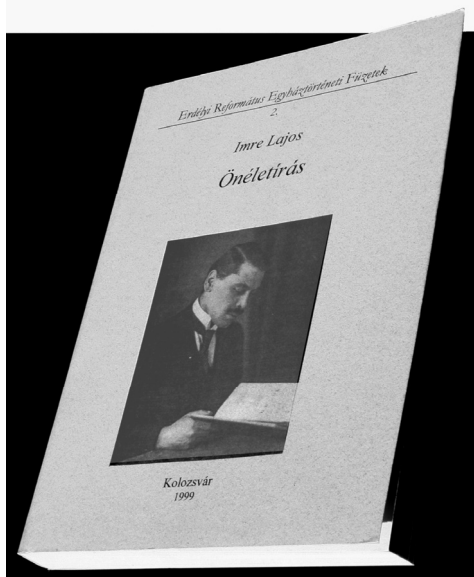
tásnak tulajdonították. Eszerint tehát Erdélyben reformátussá válásunk kulcsa Melanchthon, akinek személye és tanítása alapos újraértékelés előtt áll. Az egyháztörténet-írás ezt kellő alapossággal nem fogja tudni elvégezni a legvitatottabb kérdés, az úrvacsoratan alapos és részletes ismerete nélkül. A dolgozat szeretne hozzájárulni Melanchthon úrvacsoratana jobb megértéséhez, akinek tanítását nehezen lehetne teljes árnyalati gazdagságában összeállítani kiadott teológiai munkái alapján, hiszen ezek csak általánosságokban beszélnek az úrvacsoráról és egyenesen kerülik a megosztó részletkérdéseket. A szerző emiatt helyezte át tanulmányozása súlypontját a több mint 7000 magánlevelet számláló hagyatékára, megérezvén már a levelekkel való első találkozás alkalmával azt, hogy e műfajban a reformátor személyesebben reagál a körülötte zajló eseményekre, tehát az úrvacsorával kapcsolatos vitákra is. Sejtése beigazolódott: a remélnél jóval gazdagabb anyagot talált személyesebb úrvacsoratanáról, ezeket a leveleket dolgozta fel disszertációjában.

A szerzőt idézzük: „Fáradásunk nem volt hiábavaló, ha ezután legalább egy mondatnyi megállapítást nyugodt lelkiismerettel leírhatunk: Melanchthon úrvacsoratana a maga történeti fejlődésével elhajolt a *korporális prezencia* irányába haladó lutheri tanítástól, és tanbeli fejlődése második korszakában annak sem részleteit, sem következményét nem vallotta. E meggyőződésből táplálkozó közvetítői magatartása és toleranciája tette őt alkalmassá arra a szerepre, amelyet mindig következetesen vállalt, és amellyel a szétszakadt protestantizmus részegyházainak a közeledését szolgálta. Teológiája átmenetet jelentett a 16. század közepén kibontakozó erdélyi egyház történetében a lutheri irányzatról a bullingeri, később pedig a kálvini teológiára.

2. Imre Lajos: *Önéletírás*.

Szerkesztette: Adorjáni Zoltán és Buzogány Dezső. EREF/2.
Kolozsvár 1999. 344 old.

A kolozsvári Református Teológia *Protestáns Egyháztörténeti Tanszéke* a 90-es évek közepétől szemináriumot indított azzal a céllal, hogy egyrészt tanulmányozza a reformátori iratokat, másrészt felkutassa az évek-évszázadok során született és még egyelőre kiadatlan egyháztörténeti örökséget. Sok érdekes és értékes kézirat került elő, amelyek mind hasznos adalékokat szolgáltatnak az Erdélyi Református Egyház több évszázados múltjához. Érdeklődésük homlokterében nemcsak a több évszázados iratok álltak. A kutatócsoport szívesen elidőzött a református egyház 20. századi életét bemutató írások tanulmányozása mellett is, különösen, ha azok a két világháború között kibontakozó jelentős egyháztörténeti korszakra tekintettek. Így kapott helyet és teret ebben a kutatási keretben Imre Lajos *Önéletírása* is, amely a szemtanú, sőt a korszak egyházi életét tevőlegesen is irányító teológus visszaemlékezéseit tartalmazza arról az időszakról, amely fordulópontot jelentett e századi egyháztörténetben: az Ige felé való fordulást. A hosszú évtizedes liberális teológiát ekkor kezdte felváltani az Ige teológiája. Néhány évtizedes felfrissülést és erőforrást jelentett ez az egyház Trianon utáni életében. Hihetetlenül dinamikus korszak volt ez, amelyet az egyháztörténészek méltán hoznak kapcsolatba a reformáció századával és neveznek újreformátori teológiának: az egyház minden szolgálatát áthatotta az Ige felfedezésének öröme, amely egyben erőt is adott a kisebbségi sorsba kényszerített erdélyi reformátusságnak. Az igéből merített erő és dinamizmus sugárzik Imre Lajos *Önéletírásának* szinte minden lapjáról.

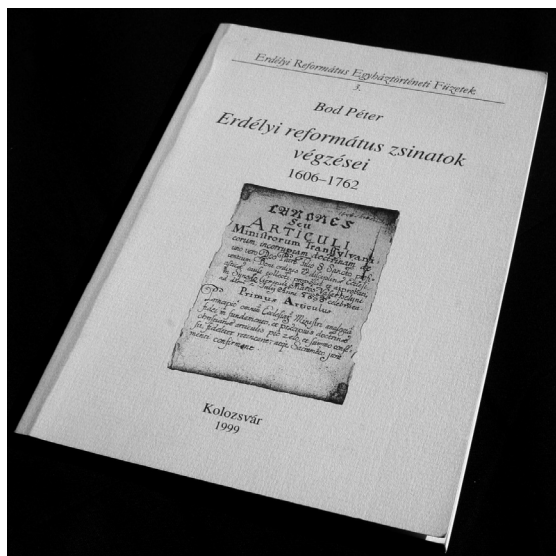
3. Bod Péter: *Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762*.

Szerkesztette Buzogány Dezső. EREF/3. Kolozsvár 1999. 124 old.

Az egyház történetét vizsgálva, írva a történészek hajlamosak elsősorban a látványos eseményekre fordítani tekintetüket. Szívesen elidőznek a reformáció története és a nagy egyéniségek mellett, és sokszor már-már unalomig ismételtetik megszokottá vált ismereteinket. Szükséges ez, mert nemzettudatunk fontos szelete reformátusságunk, és ha valamely korszakból lehet erőt, dinamizmust, frissességet nyerni, akkor az kétségtelenül a reformáció. Ezzel a lendülettel kutatják a református egyház aranykorának méltán nevezhető 17. századot, hiszen az felemelő érzéssel gazdagít minden részletével. Szenczi Molnár Albert, Apáczai Csere János, Geleji Katona István, a puritanizmus, a presbiterianizmus, a protestáns ortodoxia és még mennyi más nagy egyéniség és izgalmas teológiai áramlat kínál történelmi tapasztalatot és persze kutatási terü-

letet. Mennyi erőt siet átadni a gályarabok hitből fakadó helytállása és eleinknek a vallási elnyomás idején tapasztalt kitartása.

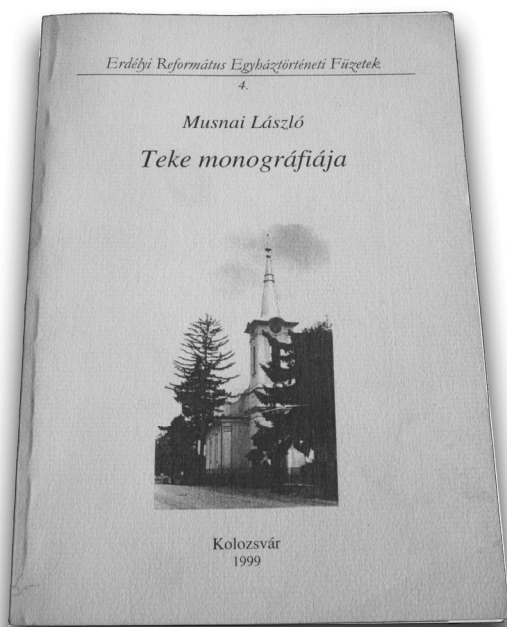
Ezekhez képest száraz és első rápillantásra igen unalmasnak tűnik az a téma, amelyet e könyvecske kínál: a 17. és a 18. században hozott zsinati végzések szemelvényes gyűjteménye. A jogi formulák, egyházrendtartási szabályok, rendeletek tükrében az utat, a rendet, a hagyományokhoz hű életformát és istentiszteleti gyakorlatot keresi az egyház. Bizony nem könnyű műfaj ez és nem kínál látványos eseményeket, életsorsokat, de háttérben maradván, vagy az egyházi élet alapjaként, stabilitást nyújt az egyháznak, hogy a felemelkedésre hivatott hitvallók felnőhessenek. Olyan törvénykönyv, amely megmutatja, hogy az akkori egyház érzékeny lelki-szellemi irányítúje szüksége esetén hogyan fordult egyben a Szentírás tanítása felé is.

4. Musnai László: *Teke monográfiája*. Szerk. Buzogány Dezső.

EREF/4. Kolozsvár 1999. 132 old.

A sorozat mostani kötetének kéziratát Musnai László (1888–1967) lelkész, vallásnár, teológiai professzor az 1930-as években fejezte be. Kiadására akkoriban nem kerülhetett sor, noha a nagy erudícióval megírt munka akár mintául is szolgálhatott volna a korszerű egyházközség-történetek számára. Musnai munkájának megjelentetése a megírása óta eltelt jó fél évszázad ellenére is indokolt, adatai és megállapításai mai is helytállóak. Ugyanakkor azt is meg kell állapítanunk, hogy a historikus lelképásztor nem végezhetette el kéziratán azokat a simításokat, amelyek a kiadáshoz már akkor szükségesek lettek volna. Szövege a harmincas évek légkörét őrzi és ezen a sajtó alá rendezők sem változtattak. Csupán csak néhány nehezen érthető körmondat igazítását és a helyesírás korszerűsítését végezték el. Szükségesnek mutatkozott viszont a jegyzetanyag

korszerűsítése. A jegyzeteket Dáné Veronka igazította, aki bibliográfiai utalásokkal egészítette ki Musnai hivatkozásait és esetenként az újabb szakirodalmat is beépítette a jegyzetanyagba. Ahol az újabb kutatások fényében szükségesnek mutatkozott a szerző valamelyik megállapításának helyesbítése, az eredeti szöveget megtartotta és folytatásként közölte az igazítást. Sipos Gábor a függelékben közölt iratok szövegét és sorrendjét rendezte. Levéltári jelzetet nem minden esetben adott meg a szerző, ezeket sajnos nem lehetett pótolni. Általában véve a beavatkozások nem terjednek túl azon a mértéken, amelyet egy jó szakszerkesztő a szerzővel megbeszélve végrehajt; a lényegesebb beavatkozás lendületét az elhunyt egyetemi tanár iránti tisztelet korlátozta.

5. Bullinger Henrik: *Második Helvét Hitvallás*. Szerk. Buzogány Dezső.
EREF/5. Kolozsvár 1999. 160 old.

Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa már régóta tervezi a Második Helvét Hitvallás újrakiadását. Különálló műként Erdélyben utoljára 1932-ben jelent meg, amely Erdős József fordításának 1907-ben megjelent szövegét közli apróbb igazításokkal. 1968-ban az Igazgatótanács Tőkés István összeállításában kétkötetes kommentárt adott ki, amely elsősorban a teológus szakemberek számára készült, az 1932. évi, mára már elavult nyelvezetű kiadás példányai pedig régen elfogytak. E két tény eléggé indokolja lelkipásztorainknak és híveinknek azt az igényét, hogy a *Második Helvét Hitvallást* új, könnyen forgatható, mai nyelven megszólaló kiadásban vehessék kézbe.

Az Igazgatótanács megbízásából 1985 nyarán munkaközösség kezdte el Bullinger hitvallásának új fordítását. A harmadfél éves munka során – az igényekkel és a megbízással összhangban – az a szándék vezette a fordítói közösséget, hogy a 16. századi latin szöveget dogmatikailag híven, világos és közérthető mai nyelven szólaltassa meg. A cél elérése miatt természetesen néhol engedményeket kellett tenniük a szövegűség tekintetében. Arról sem feledkeztek meg, hogy a *Confessio Helvetica Posterior* nem csupán dogmatörténeti érdeklődésre számot tartó mű, hanem a mai református egyház egyetemesen elfogadott hitvallása.

6. Buzogány Dezső: *Harc a tiszta evangéliumért*.
EREF/6. Kolozsvár 1999. 180 old.

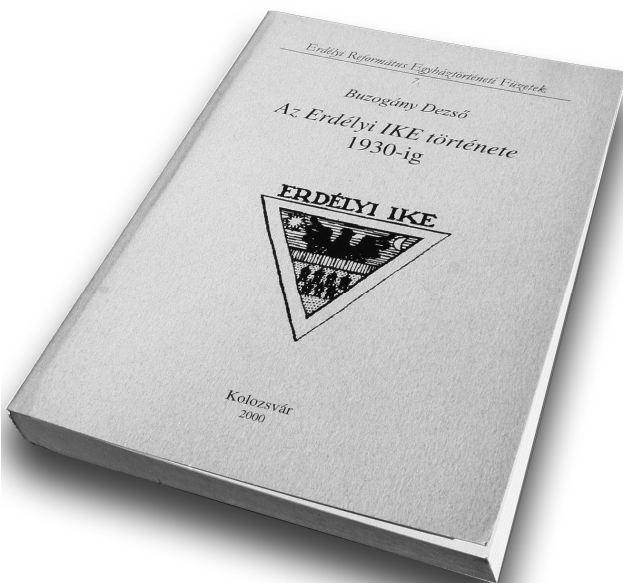
Nem teljesen eredeti munkát tart kezében az olvasó. Ami a könyvben áll, az egyetemi jegyzetkészítés megszokott és gyakran alkalmazott szabályai szerint készült (publikálására azért került sor, mert valaki nagylelkű adományt tett, hogy a diákok kurzushozzáféreési lehetőségeit megkönnyítse). Néhány témát mások *vezérlő zsinórnóját* követve fejt ki a szerző, anélkül, hogy a tőlük átvett gondolatokat a tudományos munkák szabálya szerint jegyzetelte volna. A könyv nagy része, természetesen, részben a szerző saját kutatására épül, részben az alapmunkákból leszűrt tapasztalataira. Amennyiben viszont úgy ítélte meg, hogy az illető témát valaki szemléletesebben, áttekinthetőbben és használhatóbban építette fel, természetesen átadta neki a szót. Az összeállítás nem teljes, bár megkísérli végigkövetni az egyháztörténet és a teológiai eszmetörténet alapvonásainak többségét. A kiegészítő olvasmányok és a két századra terjedő kutatás megkönnyítése a könyv végén igen bő bibliográfia található. A *Bibliográfia* c. fejezet *ömlesztve* tartal-

mazza a könyv- és tanulmány-címeket, a *Témák szerinti bibliográfia* pedig személyekre, témákra és korszakokra lebontva ad meg jó néhány címet.

7. Buzogány Dezső: *Az Erdélyi IKE története 1930-ig.*
EREF/7. Kolozsvár 2000. 352 old.

Sokszor csodálattal és elcsodálkozva tekintünk vissza az erdélyi református gyülekezeti tagok, presbiterek, gondnokok példamutató egyház melletti kiállítására a kommunista évtizedek alatt. A sorozatos fenyegetések ellenére is hősies kitartással vállalták, szinte valamennyien, egyházukat és hitüket. Honnan az erő, a helytállást tápláló erkölcsi tartalék? A szerző meggyőződéssel vallja, hogy a református egyházban a két világháború között beindult belmisszió ifjúságot célzó szolgálatában találtak erőforrásra. Az erdélyi *Ifjúsági Keresztény Egyesület* történetének első szakaszáról van szó a könyvben, ez a mozgalom közvetítette számukra Isten megtartó ígését. A szerző így vall a könyv bevezetőjében: *lelkészi szolgálatom ideje alatt nem egy olyan gyülekezeti taggal és presbiterrel beszélgettem, aki lelkesedéssel szólt a mozgalomról, és bálás szívvél emlékezett vissza arra, amit az IKE-től kapott.* A mozgalom hatása azonban túlterjedt a felekezeti határokon és felülemelkedett a helyi gyülekezetek szintjén, különösen miután hivatalos lapja, az *Ifjú Erdély* megjelent és fóruma lett a mozgalomnak. A folyóirat sok tudóspalántának lett melegágya, akik később nemzetközi hírnevet is szereztek maguknak

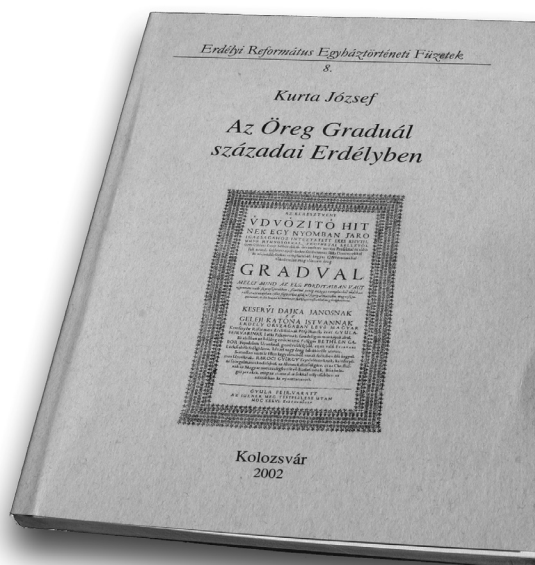

a legkülönbözőbb szakterületeken. Írók, költők, színészek, képzőművészek, matematikusok, fizikusok, társadalomtudósok, természetbúvárok neveire bukkanunk a folyóirat cikkeit olvasva. Megérné végigkísérni sorsuk alakulását! A tanulmányt korántsem lehet lezártnak tekinteni, még a végigkövetett tíz év feltárt történeti anyaga szempontjából sem. A könyv elindítója kíván lenni egy nagyobb arányú kutató- és feltárómunkának, amely a két világháború közötti református egyház lelki életét térképezné fel és a belmisszió hatását követné nyomon az egyház sokrétű szolgálati területén. Ez a cél részben meg is valósult, hiszen a *Református Szemle* hasábjain azóta is sorra és rendszeresen jelennek meg a korszakkal foglalkozó cikkek, tanulmányok, azon volt diákok tollából, akiket a munkacsoport indított el tudományos pályájukon.

8. Kurta József: *Az Öreg Graduál századai Erdélyben*. Szerk. Buzogány Dezső. EREF/8. Kolozsvár 2002. 163 old.

Az eddig publikált munkák szerzői közül Kurta József az, aki az egyháztörténeti kutatócsoport fiatal kutatójaként végzte el a Graduál feltárásának és elemzésének munkáját, és könyv méretű eredeti írást tett a szerkesztő asztalára. A graduálok a magyar református egyház 16–17. századi istentiszteleti életének énekgyűjteményei, amelyek nem a gyülekezet, hanem a liturgiát vezető lelkész, a kántor és a liturgikus kórus énekeit tartalmazzák. Az *Öreg Graduál* története az 1620-as évek közepén lejegyzett, mára már elveszett *Bethlen-graduállal* kezdődött, majd a szerkesztés és nyomtatás nehézségeivel folytatódott. A kiosztás után a használat és a viták, majd a feledés és az elkallódás évei következtek a kötetekre. Egy kötet mérete átlag 38×27 cm, súlya pedig közel öt és fél kilogramm. Impozáns mérete és súlya, sőt jelentősége ellenére azonban évtizedekig aránytalanul kevés figyelmet szentelt neki az egyház- és liturgiátörténet.

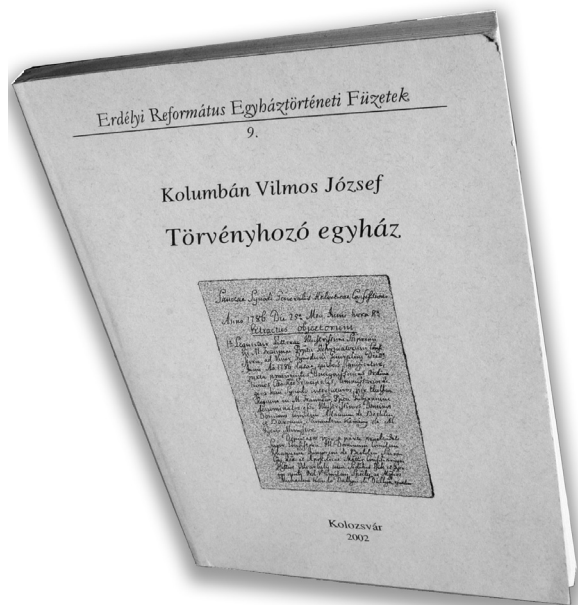
Az Erdélyben megmaradt graduálok felkutatását és feldolgozását 1999-ben kezdte el a szerző, és az 1636-ban nyomtatott kétszáz *Öreg Graduál*ból huszonegyet sikerült megtalálnia, melyek között több csonka példány is van. A szerző köszöni Buzogány Dezső tanára anyagi és erkölcsi támogatását, amelyet a kutatás során nyújtott neki, Tóth Bozsena végtelen türelmét és alkalmi tolmácsolását, ami nélkül a Felvidéken nem boldogulhatott volna, Fekete Csabának, illetve Sipos Gábor és Tonk Sándor tanároknak a segítséget, és hálával gondol mindenkire, aki valamilyen formában hozzájárult ahhoz, hogy munkáját jól-rosszul elvégezhesse.

9. Kolombán Vilmos József: *Törvényhozó egyház*. Szerk. Buzogány Dezső.

EREF/9. Kolozsvár 2002. 156 old.

Kolombán Vilmos József az említett egyháztörténelmi közösség azon szorgalmas egyike, aki a munkacsoport megalakulása óta töretlenül részt vesz annak minden munkájában, sokszor önálló programot is indítva és futtatva. A jelenkori egyháztörténet-kutatás ígéretes tehetsége.

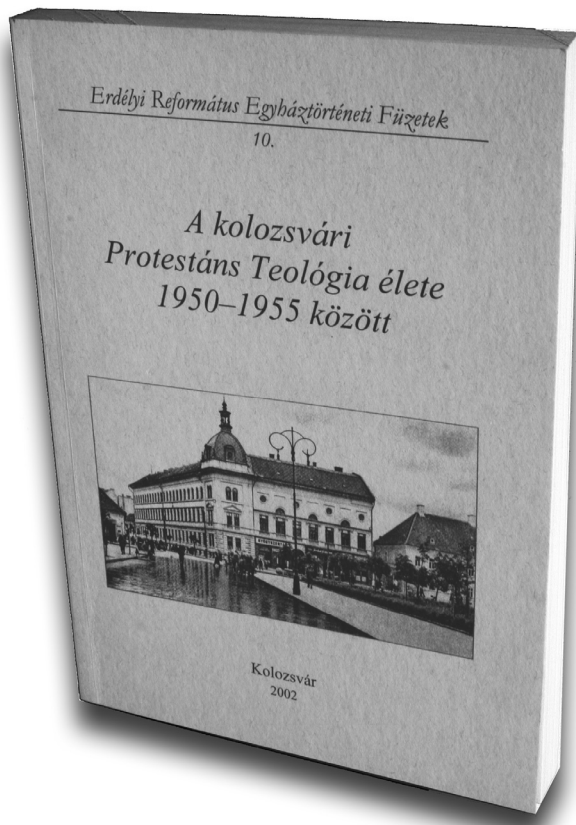
Könyvét a zsinati végzések egyháztörténelmi elemzéséből írta. A jegyzőkönyvek hallatán unalmas és érthetetlen, levéltárak mélyén lapuló poros és megsárgult iratkötegek jutnak eszünkbe. Jó pár évvel ezelőtt, bevallása szerint, a szerző is hasonlóképpen vélekedett, míg szerencsés véletlen folytán kapcsolatba nem került az erdélyi református egyház zsinati jegyzőkönyveivel. Első látásra kétsége támadt afelől, hogy egyáltalán kiböngészhető az évszázados lapokon kanyargó, kuszának tűnő kézírás, de végül szavakká álltak össze a furcsa tollvonások. E több éves munka gyümölcsét tartja kezében az olvasó, mely a 17–18. században

született zsinati jegyzőkönyvek egy részének a feldolgozása és ismertetése. A két évszázad zsinati jegyzőkönyvei külön-külön is és egybevetve is igen érdekes képet mutatnak a korabeli erdélyi református egyházzal. A 17. századiakban jól nyomon követhető az egyház azon következetes próbálkozása, hogy belső szerkezetét megerősítse, a liturgia egységesítését megkísérelje, az egyházfegyelmet törvényben szabályozza, és a tanfegyelmet megszigorítsa. A 18. századi jegyzőkönyvek már egészen más képet mutatnak: az államegyházi státust elveszített református egyház befele fordul és a reformátusság megőrzésére tett emberfeletti erőfeszítéseket. A könyv első része rövid történelmi áttekintést nyújt és bevezető jellegű. Ebben a feldolgozott irodalomra hagyatkozva vázlatosan felvillantja Erdély és Magyarország 17–18. századi általános politikai és egyházi helyzetének legjellemzőbb fordulópontjait. A második részben közegyházi témákat ismertet: helyet kap itt a liturgiaegységesítést célzó egyházi törekvések ismertetése, az egyházfegyelem, a tanfegyelem és a válások kérdése. A harmadik részben két zsinati jegyzőkönyvének a teljes bemutatásával próbálja jelezni azt a témédék ügyes-bajos dolgot, amely a zsinat elé került. A döntések rámutatnak egyrészt eleink bölcs, mértékletes és objektív ítélőkészségére, amely sohasem nélkülözötte az igei és hitvallási alapot, másrészt mutatja az akkori egyházi vezetés mindenre kiterjedő figyelmességét. Végül köszönetet mond tanítómesterének, Buzogány Dezsőnek a noszogatósért, a tanácsokért, időt és fáradságot nem kímélő türelméért.

10. *A kolozsvári Protestáns Teológia élete 1950–1955 között.* Szerk. Buzogány Dezső.
EREF/10. Kolozsvár 2002. 200 old.

Az alább közlésre kerülő dokumentumok a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet öt esztendejét kísérik végig. Az Intézet egyháztörténeti tanszéke köré csoportosult munkaközösség e kötet összeállításával azt a hagyományt kívánja feléleszteni és továbbvinni, amely az erdélyi oktatási intézményekben már elég rég kialakult, hogy tí. mindegyik tanítási év végétével az intézmény kiadja egy év történéseinek, nevezetesebb eseményeinek, statisztikájának évkönyvét. Ez szokásban volt a Teológiai Intézetben is egészen az 50-es évekig, amikor a kommunista hatalom betiltotta az efféle tájékoztató jellegű évkönyvek publikálását, tehát hivatalos közleményben nem jelenhetett meg semmiféle statisztikai adat az Intézetben folyó többretű munkáról (bár gépirásos, kézirat jellegű összefoglalás készült egy-egy tanévről, de annak publikálására nem lehetett gondolni).

A dokumentumgyűjtemény csak részben szolgálja az Intézetben folyó munka teljes és átfogó megismerését, hiszen azon nagy része a „kirakatnak” készült, tehát a kommunista állam felé igazolták az Intézmény lojalitását. Egészen más volt a helyzet a valóságban, az Intézet falain belül, a színpalak mögött (innen származik egyébként a könyv második részének címe is). Tudván ezt a kettősséget, az Intézetről kapott kép teljessége végett a szerkesztő szükségesnek tartotta megszólaltatni néhány akkori diákot is. Ők mondják el, mi is történt tulajdonképpen a falakon belül, hogyan folyt az élet, mennyire felel meg a kirakatba helyezett információ a valósággal, egyszerűen: mit nyújtott a Teológián eltöltött néhány év a lelkesítő szolgálatra való felkészülésük tekintetében. Mindezek után hadd soroljuk fel az Intézet volt diákjainak neveit, akik elvállalták, és szívesen végezték ezt a munkát az Intézet levéltárában (akár úgy is, hogy a saját költségükön utaztak fel és töltöttek néhány napot Kolozsváron): Kádár Tamás, Mihály Lehel, Sebestyén Előd ügyszeretete és kitartása nélkül e dokumentumok mind a levéltár mélyén maradtak volna.

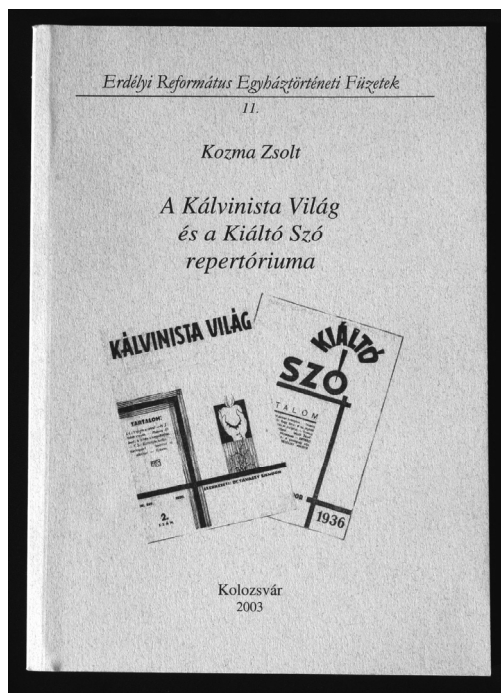

11. Kozma Zsolt: *A Kálvinista Világ és a Kiáltó Szó repertórium*.
EREF, 11. Kolozsvár 2003. 136 old.

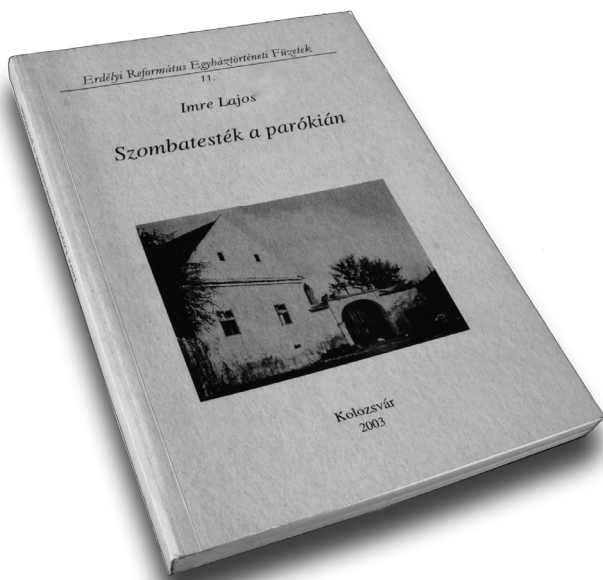
A repertórium szerzőjét idézzük: „Össze kell szednünk közelmúlt-magunkat, ismernünk kell közvetlen atyáinkat, az írásokon keresztül találkozunk kell velük. Erdélyi feladatunk ez, amelynek nemcsak hogy nem tettünk eleget, de még fel sem ismertük. Pedig a 20. század első felének tükréből magunkra ismerhetünk, értelmezhetjük jelenünket, s tanítást hallhatunk meg a jövőnkre nézve. Talán egykori önmagunk legjobb tükre egyházi folyóiratanyagunk, amelynek számbavétele eleink mozgékonyaságáról, életerejéről győz meg, s mint ilyen kötelez, hogy tollunkat Isten szolgálatába állítsuk, s ezzel egyházunknak és népünknek jövőtávlatokat nyújtsunk. Isten a múltban sem hagyta el az ő ügyéért buzgólkodó népét, s ezentúl is velünk lesz.”

1916-ban a lelkipásztori és nevelői munka számára Ravasz László teológiai tanár megalapította *Az Út* folyóiratot, a szerkesztésbe bevonva tanártársait is. *Az Út* szerkesztői műhelye a Református Teológiai Fakultás volt, s a teológiai tanárok ugyanitt indították el 1927-ben ennek mellékletét, a *Kálvinista Világot*, amely kitekintést adott a társadalmi, gazdasági, politikai, tudományos és irodalmi élet területeire. A meghirdetett programot a lap maradéktalanul megvalósította. 1934-től a szerkesztők az eddigi címet a *Kiáltó Szóra* változtatták, ami viszont nem jelentette azt, hogy a szerkesztők és a munkatársak hitében és gondolkozásában változás történt volna. Bár sohasem mondták ki, fokozatosan ugyan, de mégis jól észrevehetően az Ige teológiája megjelenik az egyes írásokban és a lap egész szemléletében. 1943-ban a *Kiáltó Szó* egyesült a Budapesten megjelenő *Református Élet* hetilappal.

A repertórium magában foglalja a közlemények teljes anyagát. Az összeállítás nem a rovatok szerint történt, hanem tematikusan, a bibliai tudományoktól kezdve, a teológiai diszciplínákon, az egyházi szolgálat területein, a közéleti témákon át, a hírek közléséig halad. Ahol a cím nem utal a tartalomra, vagy ahol kiegészítő magyarázatra, helyesbítésre volt szükség, ott a megjegyzések szögletes zárójelbe találhatóak. A 2697 tétel után a *Névmutató*, *Tárgymutató* és a *Textuárium* segít megtalálni a keresett személyt, témát, bibliai helyet.

12. Imre Lajos: *Szombatesték a parókián*. Szerk. Buzogány Dezső.
EREF/12. Kolozsvár 2003. 190 old.

A kötet gondozója, Adorjáni Zoltán, nem egyháztörténész, hanem biblikus, mégis sok egyháztörténész magánjelöltet megszégyenítt azzal a pontossággal és alaposággal, amellyel az egyháztörténeti bevezető tanulmányt megírta Imre Lajosról és jelen munkája megszületéséről. A lelkipásztori gondok, örömeik és szomorúságok *leverő hangulatú óráiban kezdtem írni azokat az elmélkedéseket, amelyeket 1918-ban Az Út kiadásra is meghirdetett, de a háború kimenetele miatt publikálásuk elmaradt* – írta Imre Lajos a *Szombatesték a paró-*

kián című meditációsorozat születéséről. Elmélkedései olyan gyöngyszemek, melyeket az ifjú lelkipásztor a gyülekezeti szolgálat megkezdésével mindig együtt járó kétségbeesések, gyötrődések és vívódások között, de ugyanakkor Isten hűséges gondviselésének megtapasztalása közben termelt ki magából, mint tenger mélységeiben a kagyló: *Csendes szombat esték szent ajándékaiból származtak ezek a gondolatok, egy lelkipásztori élet kísértései, nehezégei és csalódásai, de a kegyelem boldog tapasztalásai között. Az Út számára írt és előbb csak negyvenkét elmélkedés címe ez volt: Egy lelkipásztor naplója.* A lelkipásztori gondok, örömeik és szomorúságok leverő hangulatú óráiban írt elmélkedések első darabjai már 1915-re elkészültek, ugyanis a *Református Szemle* 1915. évi számai a következőket közölték belőlük: *Egy falusi lelkipásztor naplójából* rovatcím alatt sorozatban *Egyedül; Az első siker; A kudarc; A hála uzsorája; Ünneptelenség; A nevelés kísértése; Évfordulón.*

Imre Lajos azt a sok vigasztalást és erőt szerette volna továbbadni lelkész társainak, amit a maga lelkipásztori szolgálatának kezdetén kapott. Amikor a meditációkat később ötvenkét elmélkedésre egészítette ki, és át is dolgozta, új címet írt feléjük: *Szombatesték a parókián*. Ezt a kibővített és átdolgozott munkát most már úgy írta meg, hogy egész évre szóló vezérfonal lehessen a lelkipásztorok szombatesti elmélkedéseikhez.

Úgy gondolta, hogy az 1960-as évek lelkészei is küzdenek és szenvednek annyit, mint ő hajdanán. Kolozskarai szolgálata idején fiatalon írt a vele egykorú küzdőtársaknak, most azonban már tapasztalt öregként is akart szólni Krisztus küzdő egyházának gyülekezeti eljárásaihoz. Néhány példányban le is gépelte a kéziratot azzal a reménységgel, hogy ha életében nem is, halála után talán mégiscsak megjelenhet, nem azért, hogy magának szerezzen nevet vele, hanem hogy ezzel is Istent dicsőségét szolgálja, és segítséget nyújtson lelkész társainak.

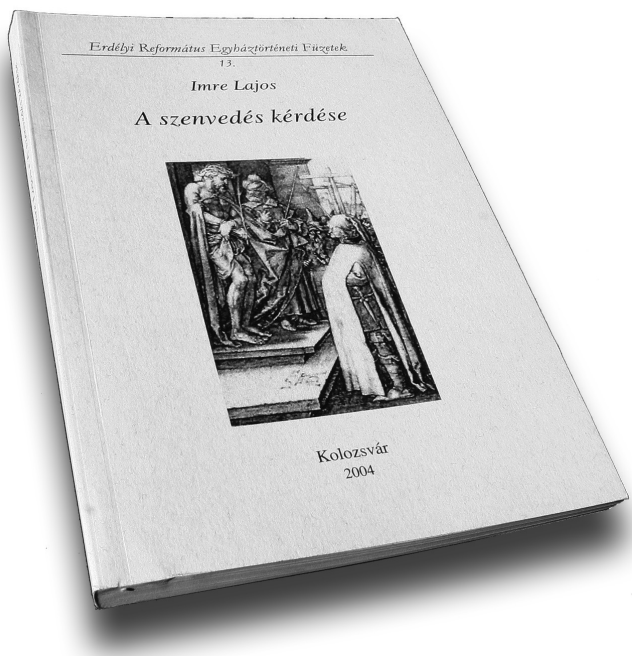
13. Imre Lajos: *A szenvedés kérdése*. Szerk. Buzogány Dezső.
EREF/13. Kolozsvár 2004. 252 old.

Adorjáni Zoltán Imre Lajos melletti elkötelezettsége új bizonyítékot nyert ebben a könyvben. Imre Lajos hetvennégy éves volt, amikor befejezte a *Szenvedés kérdése* című, nagyobb lélegzetvételű dolgozatát. Ekkor már tizennégy éve nyugdíjas, 1948-ban ugyanis teológiai katedrájának feladására kényszerítette a kommunista hatalom. Nyugdíjas évei alatt kifejtett tevékenységéről tanúskodnak azok a tanulmányai is, szám szerint harminckettő, amelyek 1948 és 1973 között jelentek meg a *Református Szemlé*ben. Hogy pedig mit jelentett abban az

időben egy kéziratot dolgozat végleges formába való öntése, jól tükrözi ezt *Önéletírásának* az a megjegyzése, ami manapság szinte hihetetlennek vagy éppen nevelésének tűnik: *Van még egy kéziratot dolgozatom, amelyet már nem tudtam legépelni írógép biányában: A szenvedés problémája. Ez is 1959 után keletkezett.*

Az *Út* folyóirat 1942-es számaiban olyan tanulmányok jelentek meg, amelyek a szenvedés tényével kapcsolatos kérdéseket próbálták megválaszolni. A tanulmányosorozatot maga Imre Lajos indítja a *Mi értelme van a jóságnak a gonosz világban?* című írással.

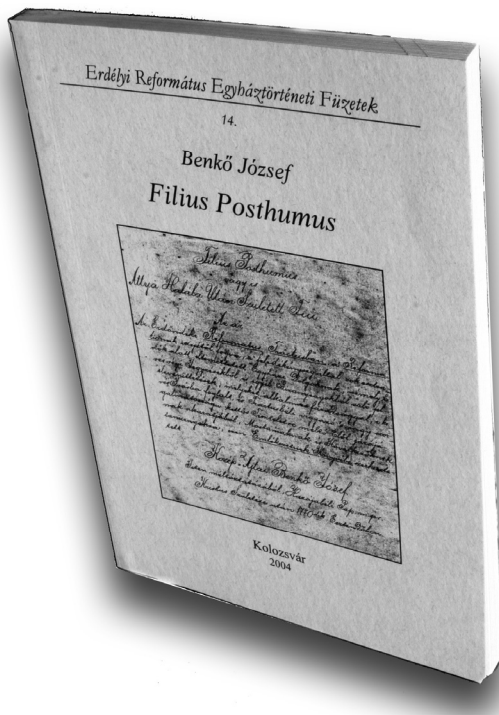
A feltett kérdésre előbb két irodalmi példával ad választ. A negatív választ Shakespeare tragédiájával, a *Lear király*-lyal szemlélteti. Lear tulajdonképpen az abszolút szeretetet, a teljes jóságot keresi. De akikben feltalálni véli ezeket, azokról kitűnik, hogy gonoszok, akiben pedig ténylegesen meglelhetné, azt elűzi magától. Életterülete tehát az a világ, ahol a jó és a rossz küzd egymással. Itt viszont az emberi vakság miatt sincs jutalma a jónak. Az elégtétel csupáncsak az a sovány vigasz lehet, hogy egyszer a gonosz is elvész. Ebben a harcban senki sem lehet pártatlan vagy közömbös. Aki ebbe belesodródik, életével fizet. A pozitív választ Goethe soraival fogalmazza meg: *A hely, hová egy jó ember lépett, megszentelődött. Száz év után szava és tette visszazeng az unokáknak.*

14. Benkő József: *Filius Posthumus*. Szerk. Buzogány Dezső.
EREF/14. Kolozsvár 2004. 183 old.

Egyháztörténeti szempontból igen jelentős, forrásértékű munka megjelentetését vállalta magára az *Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek* (EREF) sorozat. A szerző neve jól ismert történész körökben, hiszen a *Transylvania Generalis* mind e mai napig viszonyítási alapmunka Erdély 18. századi történetét illetően. Kevesen tudják viszont azt, hogy a szerző református lelkész volt és egyházmegyéje történetét is megírta, melyet sokáig a nagy történeti munka részeként tartották számon, pedig önálló írásként is figyelmet érdemel. Nem szokatlan jelenség az egyháztörténeti és történeti tudományosság ébredésének korszakában az, hogy szerzőink előtanulmányt készítenek a „nagy mű” fejezeteihez (szép példája ennek a másik református lelkész, Bod Péter esete, aki ugyancsak átfogó Erdély-történet megírását tervezte, és ennek lett volna egyik fejezete a románok történetéről írt előtanulmánya, vagy az erdélyi unitáriusok és reformátusok külön-külön megírt története is, mely munkák egyébként önálló alkotásokként is megállják a helyüket). Úgy tűnik azonban, hogy Benkő esetében a résztanulmány-változat nem érvényes, mert a munkát önálló írásnak szánta. Ezt a dedikáció is mutatja, amelyben írását a *venerabilis tractus*-nak és szolgatársainak ajánlja. *Egyházi Historiás Írását* azzal az elvárással kínálja fel lelkésztársainak, hogy azok örvendeztessék meg őt a *sok fáradtsággal gyűlt munka egész kedvel való fogadásával*. Az önálló munka tényét erősíti az írás műfaji sajátossága is. Benkő érdekes formát használ mondanivalója tárlására, amely nem mutat semmiféle rokonságot a korabeli történeti munkák tudományosságra törekvő formai jellegzetességével. Megoldása (a kérdés-felelt formában írt egyháztörténet) eléggé furcsa szerkezetet eredményezett, amely inkább emlékeztet az egyházi berkekben honos kátéirodalom sajátos stílusára, mint a történeti munkákéra. Persze a tartalom komolyságához, a közölt adatok hitelességéhez semmi kétség nem fér, hiszen sok esetben első kézből vett forrásokból dolgozik és információi szinte minden esetben megbízhatóak.

Benkő József *Filius Posthumus* című írásának megjelentetése a kiadási próbálkozások hosszú sorát zárja le. A munka megtalálása több kutatót is fellelkesített, ám úgy tűnik, valahogyan mégsem érett oda a dolog, hogy a jó szándék könyv formájában is testet öltjön. Párhuzamos esete ez annak, amit az EREF sorozat mellett társközlemény sorozataként elindított *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok* (EREA) első forrásközlé-

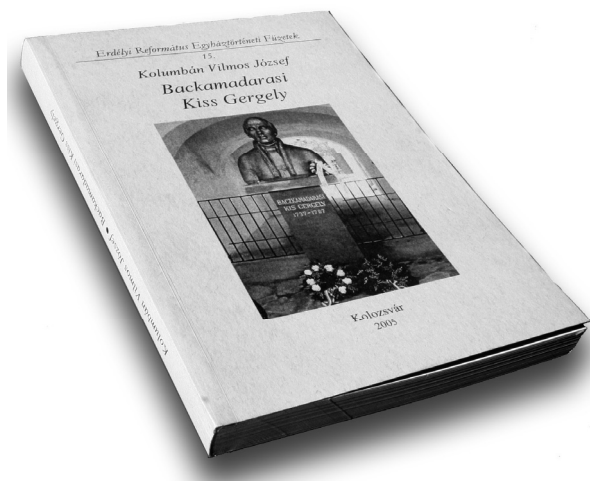
se esetében is tapasztaltunk: a zsinati végzések hosszú időre terjedő kiadási próbálkozásainak sorát zártuk le azzal, hogy az anyag nagy részét végre megjelentettük. Igen örülünk annak, hogy az ugyancsak évtizedekre terjedő kiadási próbálkozások sorát ez esetben is lezárhattuk. Az *atyja halála után született gyermekek* ezzel elindíthatuk a maga útján.

15. Kolumbán Vilmos József: *Backamadarasi Kiss Gergely*. Szerk. Buzogány Dezső. EREF/15. Kolozsvár. 2005. 280 old.

Kolumbán nevével alább már találkoztunk debütáló kötete ismertetése kapcsán. Íme, az első színre lépés óta alig három esztendő telt el és máris új munkával jelentkezett, amelyben Backamadarasi Kiss Gergely korszakalkotó munkásságát vizsgálja.

A székelyudvarhelyi gimnázium rektoraként kifejtett iskolaszervező tevékenységéért Backamadarasi sokan és sokszor nevezték a kollégium második alapítójának, hiszen azzal, hogy a nagyenyedi kollégium partikulájaként működő kisvárosi iskolában nagyszabású reformokat foganatosított, megtette az első lépést az iskola kollégiummá szervezése felé.

Backamadarasi mindössze két évig volt az Erdélyi Református Egyházkerület főjegyzője. E megbízatás idejére esik legjelentősebb megvalósítása: a népiskolák reformja. Nagy hatású tervezetében sikerült egyensúlyba hozni a II. József-féle felvilágosult modern oktatáspolitikát és az eléggé jól működő hagyományos erdélyi református oktatást, és úgy alkalmazni az erre vonatkozó császári rendeleteket, hogy az évszázados hagyományra visszatekintő erdélyi református oktatás, zúzódasokkal ugyan, de túlélte a rekatolizációt. Főjegyzőként vett részt az erdélyi református egyház liturgiaformjában is. 1786-ban a saját meglátásaival kiegészített liturgiaformája elnyerte a Főkonzisztórium tetszését, és őt bízták meg az Erdélyi Református Egyházkerület számára készítendő teljes istentiszteleti rendtartás kidolgozásával. Megbízatását hűséggel és fáradhatatlan kitartással sikerült elvégeznie, de munkájának jól megérdemelt gyümölcsét korai halála miatt nem élvezhette.

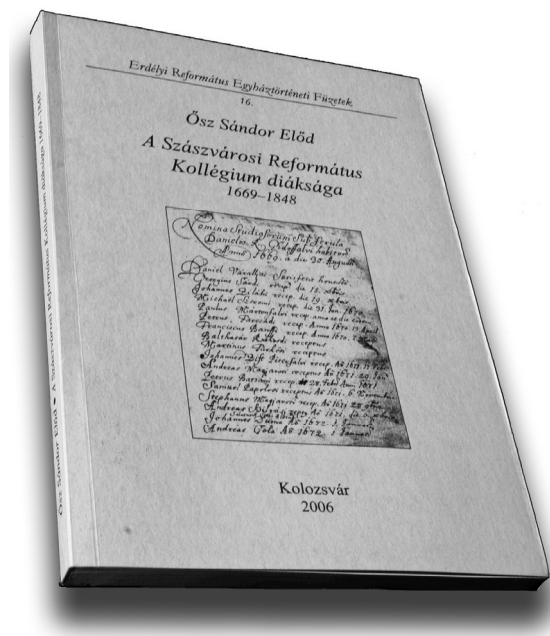

A könyv, amit kezében tart az olvasó, Kiss Gergely életét és munkásságának egyik igen jelentős részét mutatja be, természetesen a teljesség igénye nélkül. A témával való alaposabb ismerkedés során derült ki, hogy a róla írt tanulmányok, megemlékezések túlnyomó többsége pontatlan, vagy hibás adatokat tartalmaz. Ezért volt szükség az életével és munkásságával kapcsolatos művek kritikai áttekintését is elvégezni, és kiszűrni azon írásokat, amelyek az idők folyamán újabb félreértésekhez vezettek.

16. Ősz Sándor Előd: *A Szászvárosi Református Kollégium diáksága. 1669–1848.*

Szerk. Buzogány Dezső.

EREF/16. Kolozsvár 2006. 222 old.

A szerző legifjabb tagja a kutatócsoportnak, korán bekapcsolódott a munkakörbe és több tanulmánya jelent meg még diákkorában, sőt könyvét is ötödéves teológiai hallgatóként publikálta a sorozat. Róla még szó lesz az EREF-Fel párhuzamos forráskiadás bemutatásakor (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok–EREA).

A szerző bevezető gondolatait idézzük: „A 19. században jubiláló nagy kollégiumaink ünnepi megemlékezésein se szeri, se száma nem volt az emelkedett hangvételű valós értékeket felmutató summázó szónoklatoknak és méltatásoknak. Ezekkel párhuzamosan viszont születni kezdtek az alapos iskolatörténeti monográfiák, amelyek indokoltá tették a diákok pályafutá-

sának jobb megismerését és megismertetését. Így indult el, csaknem egy évszázaddal ezelőtt, a diáknévsorok (szubskripciós albumok) feltárása és publikálása. Elsőként Török István adta ki 1905-ben *A kolozsvári collegium tanulóinak névsorát*. Hetven évvel később megjelent a nagyenyedi diáknévsor, aztán sorra napvilágot láttak a marosvásárhelyi, szatmári, máramarosszigeti kollégiumok diáklajstromai is. Ebbe a sorba szeretnénk beállni azzal a névsorral, amely az 1923-ban végleg megszűnt szászvárosi kollégium 880 tógátus és 1366 alsóbb osztályba járó diákját tartalmazza.

A 2246 szinte teljesen ismeretlen név mögött az erdélyi magyar és román értelmiségiek gazdag életpályája húzódik meg. Székely katonavidékok, Hunyad megyei magyar és román kismesek, lelképásztorok fiai indultak innen el. Sokan Nagyenyeden, majd külföldi akadémiákon tanultak tovább, mások hivatalnoki, gazdatiszti vagy éppen katonai pályára léptek. Az erdélyi művelődéstörténet olyan kimagasló személyiségeinek volt alma matere, mint Herepei Ádán nagyenyedi professzor (1756–1814), Salamon Ferenc akadémikus történész (1825–1894) vagy dr. Petru Groza Románia miniszterelnöke, tehát mindenképpen megéri ezzel foglalkozni.

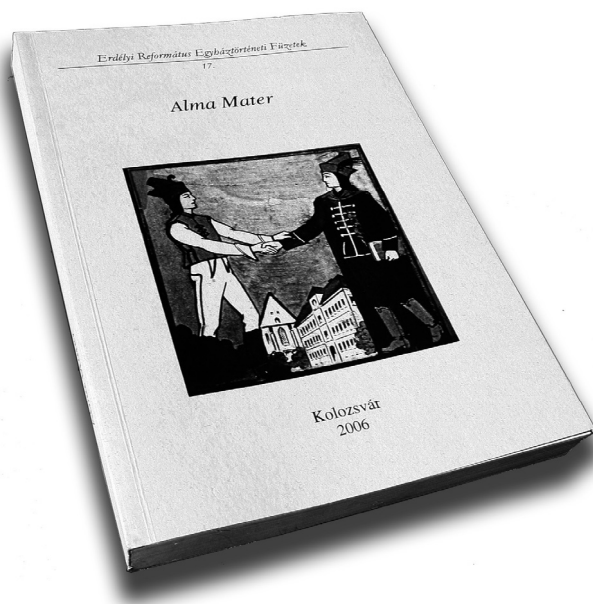
A feldolgozás során nyújtott hathatós segítségért hadd mondjunk köszönetet Buzogány Dezső professzornak és a matricola kéziratát őrző Református Egyházkerületi Levéltár munkatársainak, Sipos Gábornak és Dáné Veronkának.”

17. *Alma Mater. Az Erdélyi Református Egyházkerület kollégiumainak élete a két világháború között.* Szerkesztette: Buzogány Dezső és Ósz Sándor Előd.
EREF/17. Kolozsvár 2006. 357 old.

Hat református kollégium két világháború közötti időszakára nézve talál adatokat ebben a könyvben az olvasó. Az eredeti, levéltári adatokra épített kollégiumi adattár nyersanyagot kíván közzé tenni azok számára, akik általában a korszak oktatási viszonyait és különösképpen a református oktatást szeretnék behatóbban tanulmányozni, tehát műfaja nem nagy ívű társadalomelméleti vagy oktatáselméleti kitekintés. Sem tapasztalat, sem alapos képzettség nem állt azok mögött, akik a munkát elvégezték. Hiányosságait pótolja a nemes indulat és nagy fokú segítőkészség, amely bennük munkált, amikor szakvizsga anyagként összeszedgették és rendszerezték az alább közlésre kerülő adatokat.

A munka szervesen épül bele abba a nagyobb arányú kutatási programba, amelyet a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet és a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző kara közös kutatócsoportja már évek óta, nagy lelkesedéssel végez. A program célja rendszeres adatfeltárás a református egyház különböző korszakaira és területi egységeire nézve: a Hunyad-Zarándi, a Küküllői, a Sepsí, a Kézdi-Orbai, a Dési Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei és parciális zsinati végzései, református lelkészeink meghurcolása és állam–egyház viszonya a Securitate titkos iratainak tükrében stb. Jelen közlemény közelebbi rokonságot mutat nemrég megjelent, hasonló jellegű kiadványunkkal, amelyet egy korábbi kutatócsoport készített: *A kolozsvári Protestáns Teológia élete 1960–1955 között* (Kolozsvár 2002.).

A kronológiai sorrendbe állított adatsor alapforrása az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Központi Gyűjtőlevéltára. Lévén, hogy a kollégiumok, református jellegük miatt, az Igazgatótanács fennhatósága alá tartoztak, ez utóbbinak a levéltára igen érdekes, még kellőképpen fel nem tárt és nem kutatott adatokat tartalmaz. Elsősorban ennek a felszínre hozatala állt kutatócsoportunk szándékában, tehát nem monografikus iskolatörténetet akartak készíteni, hanem kutatást segítő adatgyűjteményt. Végül pedig álljon itt az ifjú szerzők névsora: Tőkés Attila, Kovácsné Szabadi Erzsébet, Gede Csongor, Kasza Erika, Barabás Attila, Bartha Réka.

Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok – EREA

1997-ben az *Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek* (EREF) kiadványsorozat elindításával a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Egyháztörténeti Tanszéke azt a célt tűzte ki maga elé, hogy egyrészt dolgozatokat közöljön az erdélyi református egyháztörténelem jobb megértésére, másrészt publikálási lehetőséget nyújtson a tanszék munkájába tevélegesen bekapcsolódó diákoknak vagy lelkészeknek. A sorozat köré szerveződött munkacsoport elsődleges kutatási területének a kiadatlan levéltári anyagokat tekintette. Az egyház múltjára vonatkozó eredeti levéltári anyag kutatása rendjén sok olyan érdekes dokumentumra bukkantak, amelyek – megítélésük szerint –, forrásértékűek és közlésre érdemesek.

A sorozatszerkesztőt és programvezetőt, Buzogány Dezsőt idézzük: „Amikor jó néhány évvel ezelőtt az erdélyi református egyház történetének 18–20. századi szakaszát akartuk megírni, csalódottan tapasztaltuk, hogy néhány speciális területre koncentráló tanulmányon kívül nemigen jelent meg alapos részlettanulmány a korszakról. Ez még nem is lett volna olyan nagy baj, ha fölös számban állt volna rendelkezésünkre számtalan kiadott forrás. Ezek viszont fel sem voltak tárva, nemhogy kutatva lettek volna. Akkor született meg bennünk a gondolat, hogy forrásokat tárjunk fel és publikáljunk, hiszen minden szakmai továbblépésnek ezek az alapfeltételei, nem beszélve arról, hogy a korábbi évtizedek egyháztörténet-írásának jelentős hiányát pótolhatjuk ezzel.” (*Alma Mater. Az erdélyi Református Egyházkerület kollégiumainak élete a két világháború között.* Szerk. Buzogány Dezső és Ósz Sándor Előd. EREF/17. Kolozsvár 2006. 5.)

Az EREF sorozat harmadik kötete (Bod Péter: *Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762.* Kolozsvár 1999.) in extenso közli a 18. század nagy református egyháztörténetésének gyűjteményét az erdélyi zsinatokról. A munka sajtó alá rendezése idején érelődött meg a szerkesztő azon korábbi szándéka, hogy az EREF-et új sorozattal egészítse ki, amely elsődleges céljaként a forráskiadást tartaná. Erre bátorította a Tanszék keretén belül már régebb beindult nagy arányú szemináriumi munka, amelynek több résztvevője már a zsinati végzések feldolgozásán fáradozott. Bátorítást jelentett továbbá az is, hogy akkori nevén az Erdélyi Református Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára igen pozitívan állt hozzá a tervhez és partnerként jelentkezett a program kivitelezésére, vezetője pedig, Sipos Gábor, társszerkesztőként kapcsolódott bele a munkába. Így született meg az *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok– EREA* címet viselő új sorozat.

Az induló sorozat szeretné újraéleszteni és Deo volente rendszeressé tenni a régóta szünetelő forráskiadást. Az elmúlt másfélszáz évben folyóiratok (*Protestáns Közlöny, Erdélyi Protestáns Lap, Református Szemle*) hasábjain és egy-két külön kötetben jelentek meg forrásszövegek, az utóbbi fél évszázadban pedig a megmaradt egyetlen folyóirat, a *Református Szemle* is csak ritkán közölhetett egyháztörténeti adatokat. Történetírásunk megújulásának viszont egyik elengedhetetlen feltétele a rendszeressé váló forráskiadás.

Idő teltével a szűk körű és csak a Protestáns Teológia diákközösségére korlátozódó munkacsoport szerencsésen kiegészült jól képzett szakemberekkel, amikor a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Karán is tanító egyik szerkesztő (Buzogány Dezső) doktorvezetési jogosítványt szerzett a tudományegyetemen, és egyre gyarapodó doktoranduszerege történészi/művészettörténeti előképzettséggel lendületesen bekapcsolódott a munkába. Hozzájárulásukkal szakmailag magasabb szintre került az egyháztörténeti kutatás (lásd a *Református Szemle*-ben megjelent számos szaktanulmányukat) és a forráskiadvány is. Velük együtt szélesedett a kutatócsoport

feltárási és feldolgozási szakterülete is: a zsinati végzéseket és a hunyad-zarándi vizitációs jegyzőkönyveket még a Protestáns Teológiai Intézetre szűkült kutatócsoport tárta fel és tette közzé, ám a doktoranduszok bekapcsolódásával a program szélesebb meredbe került. Mára már sikerült számítógépre vinniük a Küküllői Református Egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyveit, az egyházmegye parciális zsinatainak iratanyagát, ez kiegészült a hunyad-zarándi parciális jegyzőkönyvekkel is, aztán a Nagysajói Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyveit, de elkezdődött a többi erdélyi református egyházmegye anyagának feltárása is.

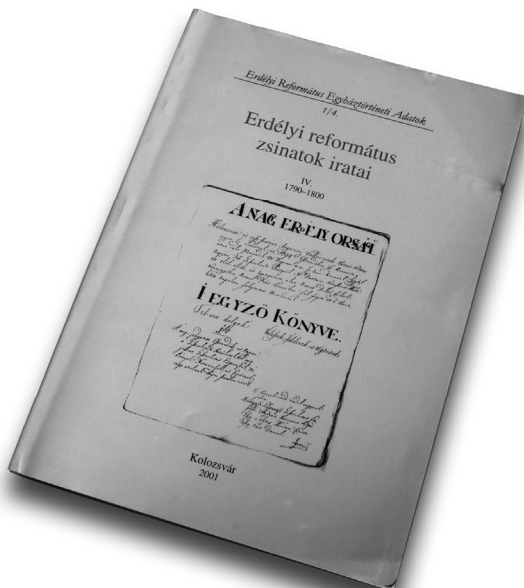
Az időközben megnyert állami pályázatok és egyéb támogatások nemcsak a feltárt anyag publikálását tették lehetővé, hanem a sorozatos kiszállásokat és az elengedhetetlen terepmunkát is, amelyet igyekeztek összekapcsolni az egyházi kegytárgyak és levéltárak állagmegőrzésére tett javaslataikkal és konkrét segítségükkel is. Az önszerveződés abba a fázisba jutott, amikor már kutatóintézet megszervezésén gondolkodik a programok elindítója, amely a Pokoly József egyháztörténész nevét fogja viselni (Pokoly Társaság). E közös erőfeszítés eredményeként születtek meg tehát az alább ismertetett forráskiadványok, amelyek bemutatását, akárcsak a korábbi sorozat esetében, a szerzők/szerkesztők bevezető gondolataiból készítettük el, részlegesen vagy egészében átvevé az.

1. *Erdélyi református zsinatok iratai.* Sajtó alá rendezte Buzogány Dezső, Dané Veronka, Kolumbán Vilmos József, Sipos Gábor.
Szerkesztette Buzogány Dezső, Sipos Gábor.
Kolozsvár 2001. IV. köt. EREA 1/4. 236 old.

Magyarázatra szoruló különös jelenség, hogy a sorozat egy kiadvány negyedik kötetével indul. Az erdélyi református zsinatok 1600–1800 közötti jegyzőkönyveit, iratait, végzéseit feltáró kutatómunka már régóta tart, és a források fennmaradásának sajátos helyzete folytán épp a 18. század második feléből származó adatokat sikerült a leghamarabb teljesen egybe gyűjteni. Kiadástechnikai okok miatt nem várhattak a 17. századi

anyag teljes feltárásáig, hanem az 1790–1800 közötti zsinati aktákat rendezték először sajtó alá. A két évszázad fennmaradt és jórészt feltárt szinódusi iratait terjedelmi szempont szerint arányosan osztották be négy kötetbe.

A kutatástörténeti visszatekintés az első kötetben kap majd bővebb helyet. A kutató és szövegátíró programba kezdettől fogva bekapcsolódó teológiai hallgatók közül Beder Imre, Bibza Gábor, Darabont Tibor, Kolumbán Vilmos József, Nagy Mihály, Oláh Mihály, Sánta Imre és Székely Zsolt vett részt a forrásszövegek gépbe vitelében, munkájukat Dané Veronka

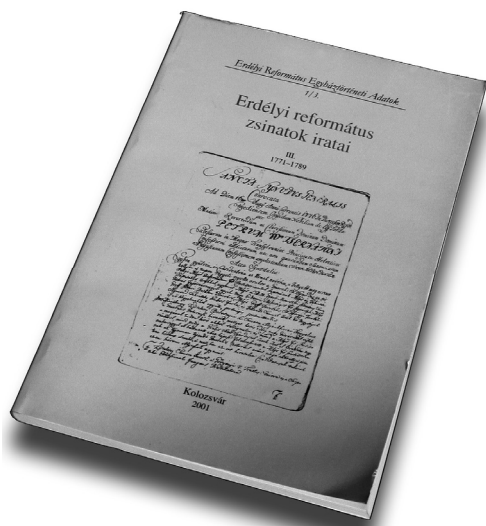

egészítette ki. Az összeolvasást, a magyar szövegbe ágyazott latin kifejezések, szavak és az egy mondatnál rövidebb mondatrészek fordítását Dáné Veronka és Sipos Gábor végezte, a jegyzeteket Dáné Veronka állította össze. A tárgymutatót pedig Buzogány Dezső készítette.

Szükségesnek tartjuk itt bővebben elidőzni az átírási szabályok fölött, hiszen azóta nem egy forráskiadvány hivatkozik az itt megállapított átírási szabályokra, amelyek hovatovább bekerülnek a tudományos közhasználatba. Tájékoztatásuk szerint, közlésükben a 18. századi szövegek átírásánál megszokott eljárást alkalmazták, a betű szerinti átírás és a modern helyesírás közötti átmeneti megoldással éltek, figyelve természetesen a szövegűség alapkövetelményére. Az eredetiben túltengő nagybetűket csak a személy- és helyneveknél, valamint az intézmények nevének tartották meg. A *ŕ* hangértékű *r*-et *ŕ*-vel, a *tŕ*-t, *cŕ*-t *c*-vel, a *ts*-t *cs*-vel írták át a mai helyesírás szerint. Ugyancsak a mai helyesírás szerint tették ki az eredetiben következetlenül használt ékezeteket. Megtartották viszont a tájnyelvi és a régies alakokat, pl. *orvasol*, *melly*, *hellyébe*, *mutattya*, *ösze* stb. Az általánosan ismert rövidítéseket jelzés nélkül feloldották, megtartották viszont az *In causam attractus/-a* rövidített *Inctus/-a* formáját, hasonlóképpen jártak el a *manu propria* – *mpr.*, *maga (tulajdon) kezével* – *m(t)k* esetében. A helynevek külön írt tagjait egybeírták, a nagybetűket viszont megtartották, jelezve az eredeti különírást, pl. *BereKeresztúr*. A helynevek és a személynévek eredeti helyesírását szintén megtartották, pótolva a hiányzó ékezeteket. A nyilvánvaló tollhibákat szintén jelölés nélkül javították, a szokatlan írásmódra [!] figyelmeztet.

A latin szavakat, kifejezéseket, szövegeket a humanista helyesírás szerint adják, abban az esetben is, ha magyar rag járul hozzá, pl. *opinioja*, *ecclesijakok*, *gratijában*. A latin szavakból képzett igék végződéseire viszont kitétték e magyar ékezetet, pl. *recipiál*, *allegál* stb.

2. *Erdélyi református zsinatok iratai*. Sajtó alá rendezte Buzogány Dezső, Dáné Veronka, Kolombán Vilmos József, Sipos Gábor.
Szerkesztette Buzogány Dezső, Sipos Gbor.
Kolozsvár 2001. III. köt. EREA 1/3. 308 old.

Zsinati iratkiadásunk harmadik köte-
te szintén a kolozsvári Protestáns Teo-
lógiai Intézet Egyháztörténeti Tanszéke
és a Református Gyűjtőlevéltár együtt-
működésével készült, és akárcsak a ko-
rábban megjelent negyedik kötet, szintén
az erdélyi Református Főkonzisztórium
levéltárában található zsinati aktákat
közli. A kutató és szövegátíró program-
ba kezdettől fogva bekapcsolódó teolo-
giai hallgatók közül Bibza Gábor,
Kolombán Vilmos József, Pályiné Simon
Anna, ifj. Soós József és Szigeti Ferenc
vett részt a forrásszövegek gépbe vitel-
ben, rövidebb szövegrészeket pedig az
egyháztörténeti szeminárium 1997–1999

közötti hallgatói vittek gépbe. Szövegátíró munkájukat Dáné Veronka és Sipos Gábor egészítette ki. Az összeolvasást Dáné Veronka és Sipos Gábor végezte, a jegyzeteket Dáné Veronka állította össze. A tárgymutatót pedig Buzogány Dezső készítette.

3. *A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere*. I. 1686–1807.

Algyógy–Haró. Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közzéteszi Buzogány Dezső–Ősz Sándor Előd.

Kolozsvár 2003. I. köt. EREA 2/1. 505 old.

E kötetrel újabb kiadvánnyal bővül az *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok* (EREA) 2001-ben indított sorozata. Ezzel a volt Hunyad-Zarándi Református Egyházmegye gyülekezeteinek (sok közülük mára már *desolata ecclesia*) történeti kataszterét

készítette el Buzogány Dezső és diákja, Ősz Sándor Előd. Lehet, hogy olvasónak és szakembernek egyaránt furcsa a címben szereplő körülírás, de csak ezzel tudták meghatározni a könyv műfaját úgy, hogy egyben megőrizték annak forráskiadvány jellegét. Kataszter, mert alaposan felleltározza a volt Hunyad-Zarándi Református Egyházmegye harmincegyhárom gyülekezetében a lelki-anyagi élet minden apró részle-

tét, és történeti, hiszen egy gyülekezet esetében, több-kevesebb eltéréssel, felöleli az 1686–1807 közötti időszakot. Forrásuk törzsanyagát az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában fennmaradt 5 vizitációs jegyzőkönyv alkotja, amelyek hatalmas anyagmennyisége már a kezdet kezdetén komoly feldolgozási és rendszerezési nehézség elé állította őket. Két lehetőség közül lehetett választaniuk: vagy közlik a jegyzőkönyvek anyagát folyamatosan, követve az egyes jegyzőkönyvek beosztását és a vizitációk megszervezése idején kialakult, többnyire tájegységek szerinti rendszerezését (ez lett volna a szokványos és egyszerűbb megoldás), vagy valamiféle gyakorlatibb, könnyebben használható és áttekinthetőbb átrendezést végeznek, gyülekezetek szerint. Ez utóbbi mellett döntöttek. Indoklásuk az, hogy a vizitációs jegyzőkönyvek eredeti beosztásának közlése komoly erőpróbát jelentett volna azoknak, akik egyetlen gyülekezet fejlődéstörténetét szerették volna megismerni, hiszen egy kötetben is szétszórtan lehet csak hozzájutni egy-egy gyülekezet adataihoz, nem beszélve arról, hogy ugyanazon egyházközség anyaga legalább öt, kötetenként sok esetben közel fél-ezer oldalnyi kiadványban lett volna szétszórva.

Eltekintettek tehát a vizitációs jegyzőkönyvek szokványos publikálási módjától és az egész anyagot gyülekezetenként csoportosították át: így a kutató egy helyen találhat-

ja meg egy gyülekezet százegynéhány éves fejlődéstörténetét. Ez megkönnyítette dolgukat más tekintetben is: a jegyzőkönyveken kívül, többnyire a helyszínen talált jelentős mennyiségű anyagot könnyen elhelyezhették valamely gyülekezet történeti fejlődésének hossz tengelyén, úgy, hogy közben a jegyzőkönyvek eredeti beosztásának megőrzésére nem kellett figyelniük. A kutatási folyamatot két tanulmányút zárta le, amelyek során arra törekedtek, hogy a még meglévő tárgyi emlékeket is számba vegyék és rögzítsék. Fényképet készítettek tehát minden olyan tárgyról, amelyet említenek a vizitációk és amelyek mind e mai napig fennmaradtak, illetve jelen pillanatban is a gyülekezetek tulajdonát képezik, akár a lelkészi lakásban elhelyezett gyülekezeti ládában vannak, akár magánszemélyek viselnek gondot róluk (pl. a néhány tagot számláló, elnéptelenedett, de lelkészi szolgálatra és úrvacsorára még mindig igényt tartó, amúgy életképtelen közösségekre). Természetesen nemcsak a jegyzőkönyvekben említett történelmi emlékek kerültek a digitális felvételeket tároló lemezre. A jelenlegi állapot, állag és helyzet rögzítése is céljuk volt, hogy teljesebb képet kapjanak az illető gyülekezetről. Ezért lehet olyan fényképeket vagy helyszínen készített rajzokat látni (Debreceni László), amelyek későbbiek, de mindenképpen hozzátartoznak a gyülekezet történetéhez.

A szerkesztőnek adjuk át a szót: „Hadd szóljunk ezek után néhány szót azon népe-sebb csoport tagjairól is, akiknek valamely köze volt az anyag összegyűjtésében. Mindenekelőtt hadd utaljunk arra, hogy a gyűjtőmunka során e forráskiadvány nem húzott éles határvonalat teológiai hallgató (lelkészjelölt) és református tanárképzős diák (tanárjelölt) között. A történelmi emlékek iránt érzett tisztelet és megbecsülés, a megszűnt gyülekezetek még fellelhető emlékei rögzítésének halaszthatatlansága, az utolsó órában végzett mentés időszerűsége eltörölte e két diákközösség között sokszor mesterségesen meghúzott határvonalat. Illesse tehát köszönet a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Kara diákjait, illetve magiszteri növendékeit (Ábrahám Emőket, Bálint Zsófiát, Barabási Endre ref. lelkészt, Barta Tündét, Kinda Eleonórát, Tamás Cecíliát), a Protestáns Teológiai Intézet tanárait és diákjait (Kolumbán Vilmos Józsefet, Szabó Csillát, Barticel Krisztiánt), akik az Egyháztörténeti Tanszék keretén belül elindított forrásfeltáró munkából alaposan kivették részüket. Illesse köszönet továbbá a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kutatási Programok Intézetét, amely ösztöndíjat adott a kutatómunka végzésére. Külön köszönettel tartozunk az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára két alkalmazottjának, Dáné Veronka levéltárosnak és dr. Sipos Gábor egyetemi tanárnak azért, hogy az eredeti forrásanyagot rendelkezésünkre bocsátották, az átírás és összeolvasás során pedig hasznos szakmai tanácsokkal láttak el. Megköszönjük továbbá azon református lelkészek támogató jóindulatát, akik a feldolgozott gyülekezetekben szolgálnak és több napra is szállást és ellátást biztosítottak nekünk a helyszíni kutatómunka idején, megnyitották előttünk az egyházközség levéltárait, illetve segítettek a fényképek elkészítésében (hálával gondolunk itt Albert István, Zsargó János, Nagy János, Nagyné Orbán Edit, Lovász János, Bódis Miklós, Kun Árpád, Sipos Szabolcs Attila, Májai Zoltán lelkészekre). Köszönettel tartozunk továbbá a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Granturi Intézetének, személy szerint Nicolae Bocşan rektornak és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának, amiért a kiadási költségeket felvállalták, illetve a Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpont igazgatójának, Tonk Istvánnak és munkatársának, Bálint Lajosnak, amiért minőségi munkát végeztek és mindig szívügyüknek érezték e forrásanyag sorsát.”

4. *A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere. II. 1686–1807.* Hátszeg–Marosillye. Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közzéteszi Buzogány Dezső–Ősz Sándor Előd. Kolozsvár 2005. II. köt. EREA 2/2. 648 old.

Vizitációk többnyire a naptári év első két-három hónapjában zajlottak, mert Gergely pápa napja körül össze kellett hívni a Parciális Zsinatot, ahol elő kellett terjeszteni és meg kellett vitatni a vizitáción felmerült és erre a fórumra átutalt kérdéseket. Elvértve előfordult az is, hogy az április–júniusi, illetve a november–decemberi időszakban is vizitáltak. Ez utóbbi valószínűleg azzal magyarázható, hogy nem a naptári, hanem az Advent

első vasárnapjával kezdődő egyházi év első hónapjaiban kívánták megejteni az egyházlátogatást.

Általában egy nap alatt egy egyházközséget látogattak, de van példa arra is, hogy (többnyire a Hátszegi-medencében) két kisebb, csekélyebb vagyonnal rendelkező egyházközség látogatását is megejítették ugyanazon a napon. Zsoldos Márton első vizitációi viszont több napig is eltarthattak, sőt 1796-ben Körösbányán, Kristyoron, Algyógyon és Nagyrápolton négy napig időztek.

Az egyházlátogatás azzal kezdődött, hogy a gyülekezeti tagokat lelkipásztoruk, illetve tanítójuk erkölcsi életéről, szolgálatáról, híveihez való viszonyulásáról kérdezték. Bár a Geleji-kánonok kiemelten kezelik a tanfegyelmi kérdéseket, jegyzőkönyveinkben egyetlen tanfegyelmi esettel sem találkozunk. A 17–18. század fordulóján gondosan vigyáztak viszont a liturgia egyes elemeinek használatára.

A vizitációnak feladata volt továbbá az egyházközség ingó és ingatlan javainak számbavétele, megsejmlélése. Ennek célja elsősorban a javak pontos összeírása volt, amely elsősorban annak elidegenítését volt hivatott megakadályozni. Egyes egyházmegyékben, például a Sepsiben a vizitáció protocolluma mellett vezettek egy ún. *urbariumot*, amelybe csak az anyagi javak leltárát rögzítették. Szintén az anyagi javak tárgykörébe tartozik a gondnoki számadások ellenőrzése, és kivonatos vagy teljes bevezetésük a protocollumba. Az egyházközségi levéltárak jó részében gondosan megőrizték az ellenőrzött és láttamozott számadásokat. Ezért igyekeztünk a hiányzó időszak vizitációs iratait ezen számadásokkal kiegészíteni vagy pótolni. Amint a kánonban olvastuk, a vizitáció utazási és ellátási költségeit az egyházközség állta. A hosdái egyházfi számadásai őriztek meg sok érdekes, erre utaló adatot. Innen tudjuk, hogy a lovak abrakoltatását, illetve a gazdag vacsorát is az egyházközség állta. Ez utóbbin általában nyúl- és tyúkhús került terítékre, de az akkor ingyencsének és eg-

zotikumnak számító citromlé is ott volt az ünnepi asztalon. Ezen felül a vizitátoroknak élförintnyi tiszteletdíj is járt.

5. *A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere*. III. 1686–1807. Marosnémeti–Zeykfalva. Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közzéteszi Buzogány Dezső–Ósz Sándor Előd. Kolozsvár 2005. III. köt. EREA 2/3. 780 old.

A kötet alapszövege elé részletes és alapos bevezető tanulmányt írtak a jegyzőkönyvek kiadói. Ebben foglalták össze a három kötet anyagának tapasztalatait és két igen jellegzetes területre nézve próbáltak meg tényfeltáró és elemző adatokat közölni. Az egyik a térség speciális jellegéből adódik, és a felekezeti/nemzetiségi együttéléssel foglalkozik, a másik szigorúan kapcsolódik a feltárt jegyzőkönyvi anyag tartalmához és az egyházközségek vagyongazdálkodását tárgyalja.

A fejedelemség kori Erdély etnikum- és felekezeti viszonyait az *unio trium nationum* és a négy *recepta religioe* jogállása határozta meg. A tanulmány első fele azt nyomonza, hogyan valósult ez meg a kutatott területen. A történelmi Hunyad-Zarándi Református Egyházmegye, vallási és etnikai sokszínűségéből adódóan, egyik legkiválóbb terület e kapcsolatok kutatására. A magyar őslakosság mellett a vidéken már a 13–14. század folyamán megjelentek a Havasalföldről érkező román ajkú bevándorlók. A fejedelemség korában a hátszegi, illetve a Zarándi-medence lakossága már román többségű volt, a Maros völgyének Algyógy és Illye közötti szakaszán is nagy számban éltek románok. 17. századi népmozgalmi adataink nincsenek, a legkorábbi ilyen jellegű forrás egy 1761-ből származó összeírás, amelyet Benkő József közölt a *Transilvania specialis*-ban. Eszerint Hunyad megyében 34 257, Zaránd vármegyében 7306, Hunyad-Zarándban tehát összesen 41 563 román élt, miközben a magyarok száma alig 5574 volt. A románság mellett meg kell említenünk a szászokat is, hiszen Szászvárosszék területileg beékelődött Hunyad vármegyébe, tehát a politikai határok nem estek egybe a kulturális vagy nemzetiségi határokkal.

A tanulmány második fele az egyház gazdasági tevékenységével foglalkozik. Aki veszi a fáradságot és belenéz a feldolgozott jegyzőkönyvekbe, látni fogja, hogy azok nagy hányada, jellegükből eredően, az egyházközség anyagi/gazdasági ügyeivel foglalkozik (nem kis csalódására annak, aki pl. a teológiai áramlatok hatását vagy a dogmatika lenyomatát keresi bennük). Ez azt jelzi, hogy egyházunk bármennyire is a *transcendens* dolgok szolgálatára kapott elhívást, mindennapi élete mégiscsak az *immanens* hétköznapiakban zajlott, tehát intézményként működött (és működik mind e mai napig) a leg-

magasabb szinttől a legalsóbbig, a jól bejáratott világi intézmények szabályai szerint. Nos, többnyire ezeket az anyagi világhoz kapcsolódó hétköznapi dolgokat rögzítették az effajta jegyzőkönyvekben. A szerzők mondják: „Igen időszerűnek tartjuk szólnunk a fennmaradt levéltári források alapján az egyház anyagi ügyeiről azért is, mert a témát igen messzire elkerüljük, ha pedig mégis megpróbálunk szembenézni vele, akkor ebből még az ismeretterjesztő cikkek színvonalát is messze alulmúló írások születnek, sok téves konklúzióval, megengedhetetlen, gyermekéteg általánosítással, papi propaganda-nyelvezettel, műkedvelő esetlenséggel.”

6. *A Sepsi Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei. 1728–1790.* Aldoboly–Zalán. Sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Kolumbán Vilmos. A fényképeket készítette és szerkesztette Buzogány Dezső. Kolozsvár 2005. EREA 6. 255 old.

Az egyházmegyei vizitációk idején készült jegyzőkönyvek közlése során a sorozat eljutott egy igen érdekes műfajhoz: ez a vagyonleltár. A korabeli vizitációk rendszerint egyetlen protokollumban rögzítették az egyházközség minden ügyes-bajos dolgait: a lelkész munkájának gyülekezeti megítélését, illetve a lelkész véleményét, panaszát gyülekezetéről; a helyi tanító tevékenységének teljes átvilágítását, természetesen a tanító vagy mester, ludimagister stb. panaszát is az oktatás nehézségeiről; a helyi közösségek életében adódó kisebb-nagyobb gondokat és a bizottság azokra tett megoldási javaslatait; az egyházi élet minden apró részletét; a családi élet terén adódó rendellenességeket és azok orvoslását (el egészen a válóperekig, amely akkor még az egyház joghatósága alá tartozott, és az egyházmegyei részssinat folytatta le) stb. Ennek az igen részletes gyülekezeti keresztmetszetnek volt része az egyházközségi vagyon állapotrajza is, amelynek rögzítését és gondozását igen fontosnak tartotta mindig az egyház. Gyakorlatilag ez biztosította a külön társadalmi kategóriába tartozó lelkész egzisztenciáját és társadalmi státusát.

Az egyházmegye vizitációs bizottsága akkor, amikor a világi karhatalom bevonásával szigorúan őrködött az egyházi vagyon fölött, annak meglétét évről évre a legpontosabban számon kérte, gondozását hozzáértő szakemberekre bízta, és általuk gyarapította, eltulajdonítását minden eszközzel megakadályozta, akkor nemcsak a helyi gyülekezet vagyonát védte, hanem egyben saját nemesi rendjének patimóniumát is (épületeket, földeket, erdőket, fluidi-

tást, kamatokat, adókat stb.). Nos, a Sepsi Egyházmegye vezetősége a vagyonösszeírást és -nyilvántartást annyira fontosnak tartotta, hogy különálló protokollumot nyitott erre, és ide jegyezte a nemesi rend létezése tárgyi feltételeinek biztosítékait. Tette mind ezt talán azért épp a Székelyföldön, mert itt mindig is nagy érzékenység mutatkozott a köznemesi státus kérdésében.

Azt hiszem, nem kell bizonygatni, hogy a lelkészek nemesi státusát illetően a mai helyzet lényegesen más. Akkor mégis miért lehet egyáltalán aktualitása ennek a vagyoni kataszternek? Nyilván önként adódik a válasz: kultúr-, társadalom- és egyháztörténeti felhasználhatósága mellett részben a kommunista időben elkobzott egyházi vagyon rekonstruálása szempontjából lehetnek rendkívül hasznosak ezek az összeírások, hiszen annak idején az ateista államhatalom semmiféle átadási-átvételi leltárt nem készített és hagyott hátra az elvett vagyonról, a kollektív emlékezet pedig nem őrizte meg pontosan az egyházi vagyon topográfiai adatait. A visszaigénylések korszakában tehát lényegesen felértékelődnek az effajta lajstromok.

BD

Torda vármegye fejedelemség kori bírósági gyakorlata

Az *Erdélyi Tudományos Füzetek* 259. számú kötete, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Debreceni Egyetem Történeti Intézete közös kiadványaként, a sorozat címéhez méltó munkával örvendeztette meg a szakirodalom iránt érdeklődő olvasót. Dáné Veronka kitűnő jogtörténeti monográfiája ugyanis örvendetes eseménynek tekinthető az említett szakterületen,¹ hiszen ez a korszerű jogtörténeti monográfia jóformán minden jelenkori hazai előzmény nélkül látott napvilágot. Ugyanis az 1944 őszen családját a várható utcai harcok elől menekítő Bónis György professzort visszatértek, 1945 tavaszán ért méltatlan sajtótámadás és a jeles jogtörténész azt követő mellőzése óta, Kolozsvárt megszűnt a korszerű magyar jogtörténet oktatása.² Dáné Veronka munkája viszont azt bizonyítja, hogy a szakma tudományos módszereit szigorúan követve, a vonatkozó szakirodalom eredményeinek felhasználása és a megfelelő forrásanyag értékesítése lehetővé teszi az újat hozó alkotást, még a nélkülözött oktatói háttér nélkül is.³ Az értékálló eredmény eléréséhez azonban, az említettekén kívül, a fiatal kutató előtt az a feladat állott, hogy forrásai szövegét helyesen olvassa, azokat megértse és az azokból merített adatait a forráskritika szabályai szerint kezelje. (Ez közhely ugyan, de úgy véljük, a mai körülmények közt nem felesleges hangsúlyozni.) A szerző – munkája tanúsága szerint – hiánytalanul eleget tett az említett követelményeknek. A 17. századi vármegyei kancellária – nem mondhatjuk, hogy kalligrafikusan írott – termékeinek elolvasásához elengedhetetlen paleográfiai jártasságát bizonyítják a munkában idézett eredeti megszövegezések, de még inkább az – amire a kötetben utalás is történik –,

¹ Dáné Veronka: „Az önagysága széki így deliberála.” *Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata*. Debrecen–Kolozsvár 2006.

² A fiatal nemzedék nem tudja, hogy azokban az években elég volt annyi, hogy a gazdátlanul maradt lakásba befészkelje magát egy úgynevezett illegalista, aki, miután a lakás jogos tulajdonosa visszatér, a párt-sajtóbéli pereputtya segítségével rásüti ez utóbbira a „háborús bűnös” bélyegzőt. Aminek, ha nem is volt, mert nem is lehetett bírósági következménye, megbélyegzett személylye tette azt, akire a megbélyegzést rásütötték. Ez történt Bónis György professzorral, aki Fejedelem (Dobrogeanu Gherea) utcai lakásába szeretett volna visszatérni, amit távollétében egy „illegalistának” juttattak, azért vált „ellenségé”.

³ Doktori értekezésről lévén szó, nem hagyhatjuk azonban ki a doktorátust irányítók hozzájárulását.